

ВНЕСОК ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ОРЛЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

незалежну, демократичну, соціальну та правову державу. У цьому контексті побудова ефективної методики кількісної та якісної оцінки освітньо-фахового потенціалу регіону передбачає використання такої системи показників, яка відповідала б вимогам сучасного рівня, досягнутого в передових країнах світу.

Висновки. Освітньо-фахового потенціал як інтегрована динамічна сукупність можливостей (природних здібностей), знань (здобутої освіти), умінь та практичних навичок, якими оволоділа людина у ході навчання або самоосвіти може бути реалізований у соціально-економічному спрямуванні. У такому розумінні ефективність функціонування ОФП визначається інтеграцією монопотенціалів, яка за певних умов спроможна генерувати синергійний ефект.

Система формування освітньо-фахового потенціалу регіону здійснюється за індикаторами освіти стосовно вхідних ресурсів, організації навчального процесу.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.

2. Глосарій основних термінів професійної освіти і навчання: Десятов Т. М., упорядник, за загал. ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво “АртЕк”, 2009. – 192 с.

3. Енциклопедія бізнесмена економіста менеджера / За редакцією Романа Дяківа. – Київ: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.

4. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2011

УДК 61(477)(092)

Наталія Кучумова, старший викладач кафедри іноземних мов

Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького

ВНЕСОК ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ОРЛЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано просвітницьку й медичну діяльність відомого українського педагога, медика, етнографа І.С. Орля, розкрито основні його погляди на формування системи медичної освіти. Узагальнено наукову діяльність вітчизняного ученого, з'ясовано його внесок у розвиток європейської медичної науки.

Ключові слова: І.С. Орля, медична освіта, наукова діяльність, педагогічні погляди, наукове товариство.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні значно пошквалилися наукові дослідження з історико-педагогічної тематики. Особливо це стосується аналізу внеску певних постатей у педагогічну науку. Задекларувавши свою готовність до приєднання до Болонської декларації, Україна, таким чином, показала свою готовність до всіх інтеграційних процесів, які відбуваються у цьому напрямку. У даному контексті необхідно відмітити, що Україна завжди підтримувала науково-освітні зв'язки з Європою, її видатні діячі робили у свій час значний внесок у розвиток як європейської, так й української науки та освіти. Свідченням цього є діяльність видатного українського вченого, медика, педагога, громадського діяча І.С. Орля, вихідця із Закарпаття, який навчався у Пештському, Львівському та Віденському університетах, докторські й габілітаційні праці захищав у Кенігсберзькому та Дерптському університетах. Протягом 1801 – 1817 рр. він був

ученим секретарем медико-хірургічної академії у Санкт-Петербурзі. Написав багато наукових праць з історії медицини та медичних посібників.

Аналіз останніх публікацій. Багатогранна особистість І. Орля привертала увагу багатьох дослідників. Його педагогічну діяльність висвітлювали у своїх працях, присвячених юності М. Гоголя, П. Куліш, Н. Лавровський, І. Сребницький. Ґрунтовно життєвий і творчий шлях І. Орля вивчали І. Свенцицький [6], Д. Юфанов, І. Доброскок [2], М. Євтух [3], словацька дослідниця Т. Байцура [1].

Діяльність І.С. Орля можна охарактеризувати як різнопланову і широкомасштабну. Архівні матеріали, історичні розвідки та періодичні видання дозволяють констатувати факт, що праця І. Орля на медичному поприщі тривала 38 років. Почавши кар'єру в Росії з посади лікаря лейб-гвардії полків, штаб-лікаря, він досягнув одного з найвищих ступенів – гоф-медика (це звання відповідало військовому чину підполковника). За цей час ним було зроблено вагомий внесок у

ВНЕСОК ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ОРЛЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

розвиток медичної науки Російської імперії. Як учений та громадський діяч він активно працював у галузі розбудови системи медичної освіти.

Метою нашої статті є проаналізувати науково-освітню діяльність І.С. Орля та показати його внесок у систему підготовки медичних працівників та педагогічну науку загалом.

Виклад основних результатів дослідження. Іван Семенович Орля (1770 – 1829) – один із багатьох закарпатських українців, який був організатором системи вищої освіти, в тому числі й медичної, в Російській Імперії. З його іменем пов'язана діяльність таких відомих навчальних закладів, як Петербурзька медико-хірургічна академія (1807 – 1817), де він працював на посаді вченого секретаря, Ніжинська гімназія вищих наук ім. князя Безбородька та Рішельєвський ліцей в Одесі (згодом реорганізований у Новоросійський університет), у яких він обіймав посаду директора.

Після закінчення Ужгородської гімназії (1785 р.) І. Орля вступив до Варадинської гімназії (тепер Румунія), де завершив курс повної середньої освіти. З 1788 р. він навчається у Львівському університеті на філософському факультеті. Згодом він стає студентом Пештського університету (Угорщина). Певний період І. Орля працював у Велико-Карловській гімназії професором. Після невдалої спроби влаштуватися на посаду викладача в університети Австрійської імперії, він переїздить до Росії. Саме в Росії починається його захоплення медициною: “Бывши в римско-императорской службе в Велико-Карловской высших наук гимназии профессором словесных наук, вступил в российско-императорскую службу медицины студентом в Санкт-Петербургское медико-хирургическое училище 8 мая 1792 года” [9, 25].

Училище І. Орля закінчив достроково, як один з найталановитіших студентів. Свою трудову діяльність він розпочав у Санкт-Петербурзькому генеральному сухопутному шпиталі. Крім того, І.С. Орля виконує обов'язки помічника вченого секретаря Медичної колегії. Оскільки він досконало володів класичними й новими мовами, на нього покладаються обов'язки редагування й перекладу на російську медичну термінологію іншомовних текстів. Завдяки йому готується фахове періодичне медичне видання “Записок русских врачей”.

У 1794 році Медична колегія скеровує І.С. Орля до Австрії для підвищення кваліфікації коштом держави “для усовершенствования себя в медико-хирургических науках” [9, 28]. Протягом трьох років він стажувався у Відні, де відвідував заняття у Віденському університеті та

у Вищій хірургічній школі “Йозефіум”. Після повернення у Росію стає лікарем лейб-гвардії Семеновського полку, а також виконує обов'язки гоф-хірурга російського імператорського двору.

У 1806 році І. Орля отримує звання магістра вільних наук і доктора філософії у Кенігсберзькому університеті. Згодом захищає дисертацію на звання доктора медицини та хірургії у Дерптському університеті.

Можна з упевненістю стверджувати, що рівень кваліфікації І. Орля просто вражає, адже у 35 років він мав за плечима 5 університетів та два вищих хірургічних училища. З таким багажем у 1808 р. Орля стає вченим секретарем Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, яка готувала військових лікарів. Сучасники того часу згадували: “Преподавание в Академии было поставлено на идеальную и почти недостижимую по тому времени высоту” [5, 98].

І. Орля проводив активну науково-дослідну діяльність у галузі медицини та природничих наук. Він був почесним членом різного роду міжнародних наукових товариств, зокрема медичного товариства при Віденському університеті “...из уважения отличных его в медицине сведений” Альтенбургського ботанічного товариства (Німеччина) [10, 45].

Його авторству належать такі праці, як “Собрание редких рукописей, касающихся до истории медицины в России” (1814), “История, содержание и требование к учению о лечебных свойствах природы” (1807), “Русская военнопольвая фармакопея” (збірник стандартів та погоджень, які нормували якість лікарських засобів, перевидавався 4 рази з 1808 по 1840 рр.).

І.С. Орля досить активно публікувався у медичних журналах. Зокрема його цікавили такі теми, як боротьба з віспою, раком, ревматичною епілепсією та іншими хворобами.

Заслугою І.С. Орля було створення першого медичного журналу в Російській імперії “Всеобщий журнал врачебной науки” (у 1792 р. була спроба видавати журнал “Санкт-Петербургские врачебные ведомости”, але він існував тільки 1 рік. – Прим. авт.). Рішення про створення такого журналу було прийнято медико-хірургічною академією у 1810 р. “Издания такого журнала в России, где представляется врачам всем пространное поле для исследований и новых открытий по части фармацевтической, принесет, без сомнения, большую пользу для усовершенствования сей важной части в нашем Отечестве” [11, 19].

Перед початком війни з наполеонівською Францією у Росії активізувалася робота по заповненню лікарських вакансій у військах та

ВНЕСОК ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ОРЛЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

посилилася інтенсивність їх підготовки у медичних навчальних закладах. У 1803 р. в Росії нараховувалося 1627 лікарів, з них половина військових. У 1812 р. число лікарів зросло майже до 3 тисяч. Беручи до уваги практичну необхідність у медичному персоналі, російський уряд проводив цілий ряд заходів щодо підготовки лікарів у стислі терміни. У 1808 р. було навіть розроблено спеціальне положення щодо запрошення іноземних фахівців на навчання та службу “Правила о приглашении иностранных врачей на службу в России” [10, 31]. Найактивнішу участь у цій справі взяв І.С. Орлай, який у той час був вченим секретарем медико-хірургічної академії. На його думку, таких лікарів або випускників гімназій, які б могли навчатися у медичних навчальних закладах, слід запрошувати із тієї частини Західної України, яка входила до складу Австрійської імперії. “Венгрия (тобто Закарпатська Україна – Прим. авт.) подобного рода врачами изобилует, и что если бы означенные правила были в ней обнародованы, то Россия бы получила немалое число таких врачей...” [10, 36].

І. Орлай розробив правила прийому іноземних громадян на службу та навчання в Росії, особливо у частині нострифікації дипломів інших країн. Зокрема він вважав, що на службу слід приймати тільки тих кандидатів, які мають дипломи з відзнакою, крім цього кожен із претендентів, на його думку, повинен був володіти хоча б однією із слов’янських мов. Цією вимогою І. Орлай безпосередньо звертав увагу російської влади на своїх закарпатських земляків, які у той період почали все частіше виїжджати до Росії для організації системи вищого шкільництва. Серед них були М. Балудянський – перший ректор Санкт-Петербурзького університету (1819 – 1821), А. Дурович – ректор Харківського університету (1829 – 1830), П. Лодій – декан філософсько-юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, В. Кукольник – професор, директор Санкт-Петербурзького педагогічного інституту, директор Ніжинської гімназії вищих наук ім. Безбородька (1820 – 1821).

У Московському університеті медицину вивчали такі вихідці з Закарпатської України, як Ю. Гуца-Венелін (згодом став всесвітньо відомим славістом) та І. Молнар, який закінчив університет із срібною медаллю, брав активну участь у ліквідації епідемії холери у різних куточках Російської імперії. Це далеко не повний перелік закарпатських українців, які завдяки зусиллям та допомозі І. Орлая опинилися у Росії й досягли вагомих здобутків на науково-педагогічній ниві.

Рекрутацію лікарів за кордоном для подальшої їх служби в Російській імперії І. Орлай пропонував доручити Пештському університету (Угорщина), де навчалось багато слов’ян із земель, що входили до складу Австрійської імперії. У свою чергу, міністерство внутрішніх справ Росії доручило цю місію російським послам, акредитованим при дворах європейських держав. Зокрема міністр внутрішніх справ у своїй записці щодо запрошення іноземців на лікарські посади у Росії констатував, що при загальній нестачі медичних чиновників “приглашение врачей в российскую службу имело лучший успех в Вене” [8, 253]. Очевидно, що саме активна участь І. Орлая в цій справі дозволила успішно розв’язати проблему медичних кадрів для Росії у першій чверті XIX ст.

Своє бажання переїхати до України І.С. Орлай спробував реалізувати у 1811 р., коли в Харкові уже функціонував університет. В архівних документах йдеться “о желании ученого секретаря академии Орлая быть определенным в Харьковский университет профессором” [12]. Університет був готовий запропонувати йому місце професора для викладання “материамедики, медицинской словесности и диететики” [12]. Проте керівництво академії не хотіло звільняти І.С. Орлая від обов’язків вченого секретаря, тому президент академії залишив його на займаній посаді “... для употребления по усмотрению моему на службе, ибо он, по совершенному знанию им латинского языка и по обширному во врачебной науке сведениям, необходим для меня...” [7, 240].

У 1820 році І.С. Орлаєві запропонували посаду завідувача кафедри на медичному факультеті Московського університету. Про цей факт він згадує у листі до Міністерства освіти: “Я твердо решился остаться при своем намерении избрать другой род службы, то есть быть определенным или в Московский университет профессором или в Нежинскую гимназию директором” [4]. Але безпосереднє керівництво І.С. Орлая і цього разу не дозволило переїзд.

І.С. Орлай не обмежував коло своїх професійних інтересів наукою та освітньо-педагогічною діяльністю. Він активно займався й ординаторською діяльністю, зокрема працював у Генеральному Сухопутному штабі у Санкт-Петербурзі, в якому після наполеонівської війни лікувалося багато як російських, так й іноземних військових (серед них були й полонені). У 1814 році І.С. Орлая нагороджено орденом і бронзовою медаллю “с изъявлением ему совершенной благодарности за готовность и значительность,

ВНЕСОК ІВАНА СЕМЕНОВИЧА ОРЛЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

какие оказал подавая в самое нужное время помощь больным военного ведомства и военнопленным разных наций как-то: австрийцам, пруссакам, баварцам, виртенберцам, итальянцам, испанцам” [5, 98].

Слід зауважити, що крім медичної науки І.С. Орлай був добре відомий своїм сучасникам як історик, етнограф, педагог. Він також займався мінералогією та ботанікою. Його перу належать такі праці, як “История о карапатороссах, или о переселении россиян в Карпатские горы и о приключениях с ними случившихся”, “О юго-западной Руси” та ін.

Непересічні знання українського вченого у різних галузях науки дозволили йому стати дійсним та почесним членом багатьох європейських наукових товариств, зокрема й фізичного, а згодом і мінералогічного, товариств Ієнського університету. Принагідно зазначимо, що у цей період куратором Ієнського університету був відомий німецький поет Йоганн Вольфганг Гете. Наприкінці XVIII ст. Гете активно займався ботанікою, анатомією, мінералогією. Саме за його посередництва у цьому університеті було створене мінералогічне товариство. У цей час й І.С. Орлай підтримував тісні контакти з цим товариством. Ці факти дають підстави стверджувати, що вітчизняний дослідник та видатний поет Гете були знайомими та могли мати коло спільних наукових інтересів.

Завдяки своїй широкій ерудиції та глибоким знанням з ботаніки у 1807 році І.С. Орлай отримав звання члена Московського товариства дослідників природи, а в 1810 році він був обраний почесним членом Ерлангенського фізико-медичного товариства (Німеччина). Займаючись дослідженням нових видів флори та фауни на території Російської імперії, вітчизняний вчений зібрав багаті колекції, які пізніше передав різним науковим товариствам та бібліотекам. Визнанням діяльності І.С. Орлая у даній галузі, було також і його обрання екстраординарним членом фітографічного товариства у Гориці (Югославія). Окрім цього за визначний внесок І.С. Орлая у розвиток біологічної науки його іменем професор Франц Георг Гофман назвав цілу родину лікарських рослин, яку відкрив український вчений (Orlay Grandiflora).

Висновки. Отже, відомий український лікар, педагог, освітній та громадський діяч І.С. Орлай зробив значний внесок у розвиток медичної, біологічної, етнографічної, педагогічної наук.

Однак, значну частину свого життя він присвятив саме медицині, здобувши найвищі тогочасні медичні посади в Російській імперії: помічник вченого секретаря Медичної колегії Санкт-Петербурга, штаб-лікар і лікар лейб-гвардії Семенівського полку, гоф-хірург імператора Павла I. Разом з тим, І.С. Орлай активно займався науково-дослідною роботою. Серед його наукових робіт у медичній галузі можна назвати “Про ревматичну епілепсію”, “Про випадок раку в людини”, “Про астму”, “Історія про лікувальні властивості природи” та ін.

Своєю чергою, пріоритетними завданнями у педагогічній концепції І.С. Орлая були турбота про загальне навчання та виховання усіх дітей у державі та відстоювання ідеї безстановості й загальнодоступності школи. Серед важливих проблем освітньої галузі він виділяв забезпечення вітчизняних навчальних закладів різних рівнів висококваліфікованими фахівцями. Своїми прогресивними ідеями щодо організації навчально-виховного процесу згідно принципів народності, гуманності, загальнодоступності український вчений значно розвинув систему освіти, зокрема й медичної.

1. Байцура Т. Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность. – Пряшев, 1976. – 228 с.

2. Доброскок І.І. Вплив І.С. Орлая на організацію вітчизняної системи освіти // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Випуск 29. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 131 – 136.

3. Евтух Н.Б. Педагогические взгляды и педагогическая деятельность И.С. Орлая: [Учеб. пособие]. – Киев: Гос. лингвист. ун-т, 1994. – 39 с.

4. Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (ОРРНБ) Ф. 226. Кн. 5. Ед. хр. 43. С. 950 – 951.

5. Послужной список советника и кавалера И.С. Орлая // Свет. – 1870. – № 12. – С. 98.

6. Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. – Кн. 1. – Львов, 1905. – 76 с.

7. Тарасов Д.К. Воспоминания моей жизни. Записки почетного лейб-хирурга // Русская старина. – 1871. – Т. 4. – № 9. – С. 240.

8. Терлецкий Вл. Угорская Русь и возрождение сознания между русскими в Венгрии. – Киев, 1874. – 273 с.

9. Феерчак П.І. Очерки литературного движения угорских русских. – Одесса, 1888. – 252 с.

10. Феоктистов А. Материалы для истории просвещения в России. – СПб., 1865. – 51 с.

11. ЦГИА СП. Ф. 1294. Оп. 1. Ед. хр. 32, С. 19.

12. ЦГИА СП. Ф. 1294. Внутр. оп. 43, 1738 – 1823. Ед. хр. 25.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2011